

Äidinkielen opetus

Ajatuksia äidinkielen päättökokeen kehittämisestä

Äidinkielen päättökokeen uudistusta on viritelty viitisen vuotta. Kehittämistyöryhmän työ on päättynyt, ainakin toistaiseksi, ja kehittämistutkimuksen tuloksena on julkaistu Anneli Kauppisen ja Leena Laurisen raportti *Tekstejä teksteistä*, joka käsittelee referaattia. Olisi aika keskustella.

Miksi kehitetään?

Uudistushankkeen alkuaikoina muutoksen välttämättömyyttä perusteltiin väitteellä, että opettajat itse halusivat »jotakin muuta kuin pelkkää ainekirjoitusta» (HS 18. 3. 1980). Lehdessä tieto saa turhaa totaalisuutta: »opettajat» = kaikki lukion äidinkielen opettajat. Silloin hanke lienee kuitenkin ollut hyvin suppean piirin ideoima, kuten muutoshankkeet yleensäkin.

Ammattialansa kirjoittelua seuranneet opettajat ovat saaneet kuluneiden viiden vuoden aikana luettavakseen joitakin päättökokeen kehittämistä koskevia kirjoituksia. Yleistä periaatekeskustelua tai mielipiteen mittausta ei käsittääkseni ole ollut. Siksi monia lukion äidinkielen opettajia hämmästytti viime syksynä Heinolan kurssilla luennoitsijan kannanotto: »Muutoksen tarpeellisuudesta ei voine olla erimielisyyttä.» Mielipide osoittautui

paikkansapitämättömäksi, sillä läsnä olleiden noin viidenkymmenen osanottajan joukossa oli runsaasti niitä, jotka olivat eri mieltä muutoksen tarpeellisuudesta. Ilmeisesti tätä nykyä ei ole minkäänlaista tietoa siitä, miten suuri osa lukion äidinkielen opettajista haluaa muutoksia päättökokeeseen. Asia voidaan haluttaessa selvittää esimerkiksi koulutuspäivänä.

Päättökokeen kehittämiseksi on esitetty painavia syitä, onhan asialla joukko kokeneita pedagogeja. Seuraavat perustelut ovat jääneet mieleeni joko Heinolassa käydystä keskustelusta tai lehtikirjoituksista. Esitän kunkin jäljessä vastahuomautuksia.

1. Ylioppilaskirjoituksissa olisi aiheellista testata kokelaiden kykyä ymmärtää lukemansa tekstin olennainen sisältö, koska yli puolet suomalaisista ylioppilaista ei jatko-opinnoissaan saa selville kurssikirjojen olennaista sanottavaa, mikä näkyy tenteissä annetuissa vastauksissa.

Vastahuomautus: Äidinkielen opettajaa on totuttu huutamaan apuun, oli sitten kysymys juhlan järjestämisestä, kuvan tulkitsemisesta tai reaalikokeen vastauksen laatimisesta. Kiltinkin opettajan on lopulta rajattava työkenttensä. Nykylukiossa — ja käsittääkseni myös nykyyliopistossa — on opinto-ohjaaja, jonka tehtäviin kuuluu nimenomaan oikean opiskelutekniikan luominen. Myös jokaisen reaaliaineen opettajan tehtävänä on opettaa tekstin pääkohtien löytämistä ja mallivastauksen laatimista.

Toisaalta koko oppiminen perustuu

Äidinkielen opetus

tekstin sisällön ymmärtämiseen. Sitähän äidinkielen tunneilla harjoitellaan koko ajan, ja sitä testaa ainekirjoituskin. Muualta kuulemaansa ja lukemaansa oppilaat kaiken aikaa kirjoittavat oman itsensä läpi suodatettuna. Suurin osa ihmisen ajattelusta on lainavaloa; Haavikko on sanonut, että hyvä on, jos ihminen elämänsä aikana pystyy tuottamaan yhden täysin omintakeisen lauseen.

Entä onko selkeätä mittaria mittaamaan kunkin tekstin olennainen sisältö? Ymmärrän, että tämäntyyppisessä kirjoittamisessa on tarkoitus karsia subjektiivisuus, mutta eikö »olennainen sisältö» saa olla myös subjektiivinen asia? Tekstin sivulauseeseen voi sisältyä viesti, joka yhdelle avaa huikeat näköalat mutta jättää toisen kylmäksi. Kärjistän tietoisesti, sillä mielestäni kaavoittunutta ajattelua ja kirjoittamista on maailmassa ihan tarpeeksi. Mahdollisuus yksilöllisiin äänenpainoihin kapenee koko ajan. Koulussa ainekirjoitus on yksilöllisyyden viimeisiä linnakkeita. Siksi subjektiiviseen kirjoittamiseen ja kirjoitusten tuntikäsittelyyn pitäisi liietä runsaasti aikaa. Monelle oppilaalle se on kouluajan arvokkainta antia.

2. Nykyään menee pelkän ainekirjoituksen opettamiseen yli puolet käytettävissä olevasta ajasta eikä tuloksissa ole kehumista.

Vastahuomautus: Nykylukiassa ei ainekirjoitukseen todellakaan liikene puolta opetusajasta. Kielenhuolto, kirjallisuus, joukkoviestintä, kielitieto ja puheviestintä kahmaisevat kukin oman osansa kahdeksan kurssin sisällöstä. Olen itse opettanut kurssimuotoisessa lukiassa yli kymmenen vuotta ja kirjoittanut aineiden lisäksi raportteja, referaatteja ja kirjallisuusanalyysyjä. Mielestäni kaikki lukioajan kirjoittaminen on palvellut myös päättökoetta. Siihen valitusvirteen, että nykyisissä ylioppilasaineissa ei ole kehumista, minun on vaikea yhtyä. Ei tarvitse kuin selata Ylioppilasaineita-kokoelmaa, niin huomaa, että kehumista on, paljonkin. »Pelkkään» ainekirjoittamisen opettamiseen käytetyt tunnit eivät ole turhia, kos-

ka aineiden(kin) kirjoittaminen edistää ajattelua ja persoonallisuuden kasvua. Minulle aineiden lukeminen on äidinkielen opettajan työn antoisimpia puolia. Nuorten maailmaan ja heidän ajatuksiinsa tutustuminen on etuoikeus. Oppilailla on sellaista tietoa, jota ei ole meistä kellekään: he tietävät, millaista on olla nuori 1980-luvulla. Ainekirjoituksessa oppilas voi muuttua tiedon välittäjäksi ja opettaja oppilaaksi. Siksi yhä edelleenkin, viiden-toista opettajavuoden jälkeen, luen oppilaiden kirjoitelmia mielelläni ja myös omaksi ilokseni.

3. Oppimääräsuunnitelma ohjaa monipuoliseen kirjoittamiseen ja tekstianalyysin käyttöön. Koska päättökokeen muotona on vain aine, muut kirjoittamisen muodot sivuutetaan opetuksessa.

Vastahuomautus: Onkohan valtakunnassa yhtään niin kilttiä ja tunnollista työntekijäryhmää kuin opettajat? (Veikko Huovisen mielestä kilttiydessään jo lullukkaväkeä — ainakin ennen lakkoa.) Uudessa oppimääräsuunnitelmassa on äidinkielen opetuksen maastosta esitetty melko tarkka kartta. Tämän kartan konkreettistavat lukion uudet oppikirjat. Lukion opettajat tuntuvat käyttävän oppikirjoja piinallisenkin tunnollisesti. (Eräs kollega piti lukion 1. vuoden kurssia uuden oppikirjan mukaan — ja sai koko luokan kapinaan: asia oli aivan liian vaikeaselkoista ja abstraktia, teksti vilisi vaikeita termejä ja loppukoe meni ulkoluvuksi.) Lukion kaikissa oppikirjoissa on monipuolisia, vaihtelevia kirjoitusharjoituksia, jotka tunnollinen lukion äidinkielen opettaja varmasti kirjoituttaa. Uusi lukio on luopunut vain yhdentyyppisen tekstin harjoittelemisesta.

4. Päättökokeen tulisi vastata opetusta. Jos kirjoitusharjoitukset ovat monipuolistuneet, tulisi myös päättökoetta monipuolistaa.

Vastahuomautus: Ylioppilasaine on prosessikirjoittamisen — laajasti ymmärrettynä — huipennus: oppilaat ovat matkan varrella keränneet tietoa ja kirjan-

Äidinkielen opetus

neet havaintoja. Anneli Vähäpassin mukaan koulun kirjoitustapahtumista osa kytkeytyy tietojen omaksumiseen ja toistamiseen, osa tietoisuuden laajentumiseen ja osa yhteisössä toimimisen harjoitteluun. Näin toimii parhaimmillaan myös ylioppilasaine. Se tarjoaa mahdollisuuksia kertovaan, kuvailevaan, perustelevaan, pohdiskelevaan ja ohjailevaan kirjoittamiseen. Aine on vain yleisnimike hyvin monentyyppiselle kirjoittamiselle; tehtävänanto voi houkutella pääkirjoitustyyppiseen kirjoittamiseen, referaatin, vastineen tai kirjallisuusanalyysin laatimiseen.

Nykyään ylioppilaskokelas saa päättökokeessa valita, millaisen kirjoitelman hän laatii. Onko tätä valinnanmahdollisuutta tarkoituksenmukaista kaventaa? Pitääkö päättökokeen tiukasti heijastella oppisisältöjä, eli onko tarpeen kontrolloida ylioppilaskirjoituksissa sitä kaikkea, mitä äidinkielen tunneilla puuhataan? Jos opetetaan vastine, niin päättökokeessa kirjoitetaan vastine; jos opetetaan referaatti, niin päättökokeessa on kirjoitettava referaatti; jos opetetaan kirja-analyysi, niin... Tätä logiikkaa noudattaen päättökokeessa tulisi kontrolloida mielestäni — ja ilmeisesti monen muunkin mielestä — äidinkielen tärkein lohko puhuminen. Uusissa oppikirjoissa se on korostaisesti esillä. Jos tahtoisimme saada Suomen kansan puhekuulttuurin vihdoinkin nousemaan, olisiko ylioppilastutkintoon palautettava suullinen kuulustelu esimerkiksi koulukohtaiseksi tutkinnon osaksi? Huomasin, että Tuomo Jämsä on korostanut puheilmaisuuden lohkoa päättökokeen kannalta (Virke 2/1981).

5. Koetyppi on sama kumpanakin päivänä.

Vastahuomautus: Väite pitää tietysti paikkansa. Mutta toisaalta aine-nimityksen alaan kuuluu niin monentyyppistä kirjoittamista, että saman oppilaan ylioppilasaineet voivat olla hyvinkin erilaiset: pakina ja novellin analyysi; mielipideaine huippu-urheilusta ja pohdiskelua, onko uskonto ihmisen yksityisasia; kirjoitus

annettujen tilastotietojen pohjalta siitä, suositaanko poikia koulussa, ja kuvaus siirtolaisen paluusta. Otsikkotypologian avulla voidaan päättökokeen kirjoittamista ohjailta haluttuun suuntaan ja samalla silti säilyttää melko suuri valinnan vapaus.

6. Aiheena on vain yksi rivi. Lisäohjeita ja virikemateriaalia tarjotaan vähän.

Vastahuomautus: Viime vuosina on lisäohjeiden ja virikemateriaalin tarjonta lisääntynyt. Totta kuitenkin on, että monessa muussa maassa, esimerkiksi Ruotsissa, suositaan kirjoittamista virikemateriaalin pohjalta. Mikä estää päättökokeen uudistuksen toteuttamisen meillä niin, että virikemateriaalia tarjotaan meilläkin enemmän, vaikka päättökoe muuten säilytettäisiin suurin piirtein entisellään?

7. Äidinkielen arvosana ei määräydy pelkästään kielen kriteerein vaan myös sen mukaan, miten oppilaat hallitsevat muut oppiaineet.

Vastahuomautus: Suomessa käytäntö on vakiintunut sellaiseksi, että aiheet ovat monien oppiaineiden alalta. Muualla päättökoe on usein kielen, kirjallisuuden ja yleistiedon alalta. Pyrkimys »kypsyyskokeesta» puhtaaseen kielen kokeeseen on ymmärrettävä, mutta onko sen toteuttaminen äidinkielellä mahdollista? Monien mielestä referaatti annetun tekstin pohjalta edustaa parhaiten tällaista tekstissä pysyttelevää tässä ja nyt -tilannetta ja on siksi koetyypin puollettavissa.

Mihin suuntaan?

Päättökokeen kehittämisen nykyvaihe tuntuu olevan se, että aineen rinnalle etsitään muita vaihtoehtoja. Kokeiltavina ovat olleet referaatti, mielipidekirjoitus ja kirjallisuusanalyysi. Esitän joitakin ajatuksiani referaatista ja kirjallisuusanalyysistä.

1. Referaatti

»Referaatti on teksti, jossa alkuperäis-tekstin keskeinen aines selostetaan uudel-

Äidinkielen opetus

le lukijalle tiiviissä ja selkeässä muodossa». (Tekstejä teksteistä s. 197.) Käytössä olevat lukion äidinkielen oppikirjat antavat referaatista epäselviä, osin ristiriitaisia-kin käsityksiä, kuten Raili Joensuu on osoittanut (Virke 2/1984). Jos referaatti virallistetaan päättökokeen yhdeksi muodoksi, on oppikirjojen ilmaisua täsmennettävä ja täydennettävä.

Kehittämisoraportissa esitellään yhtenä kokeilutehtävänä Kari Sajavaaran artikkelin »Turmeleeko englanti äidinkielemme?» tiivistäminen 1 500 sanasta 100—150 sanaksi. Tehtävä osoittautui vaikeaksi, ja raportissa annetaan ymmärtää, että lukiolaiset eivät ole harjaantuneet sellaiseen kielenkäyttötaitoon, jota referaatti vaatii. Mutta vaikka oppilas selviäisikin tehtävästä, eivät opettajat ole harjaantuneet sellaiseen yksityiskohtaisen tarkkaan arviointiin, jota raportissa esitellään. Kirjassa kovin selkeiltä tuntuvat arviointikriteerit voivat muuttua käytännön työssä hankaliksi: »Referaatti asettaa kirjoittajalleen ankarat kommunikatiivisuuden vaatimukset, eivätkä tämän vaatimuksen edelle saa mennä mitkään esteettiset kriteerit. Referaatin arvioijan kaikkein tärkein kriteeri on se, että alkutekstin kirjoittajan intentiot välittyvät referaatin lukijalle tiiviissä, oikeassa ja ymmärrettävässä muodossa.» (Tekstejä teksteistä s. 198—199.) Pää- ja sivuasioiden löytymisen arviointi vielä onnistuu, mutta esimerkiksi sinänsä hyväksyttävä vaatimus käyttää omia lauserakenteita voi johtaa vaikeisiin sanojen ja rakenteiden arvotusongelmiin. Referaatin arviointikriteerit tuntuvat monimutkaisilta. Arvosanahajontaan on kuitenkin päästävä, jotta tietokone voi viipaloida tuotokset sopiviin arvosanaryhmiin. Näillä näkymin ei jokakeväinen keskustelu äidinkielen päättökokeen arvioinnista ainakaan lakkaisi.

Tarvitaanko äidinkielen päättökokeessa näin muodollista ja ohjattua kirjoittamista kuin referaatti? Vaikka asiantuntijat vakuuttavat sen vaativan luovuutta ja ajattelua siinä missä muutkin kirjoittamisen lajit, se on koetyyppinä tylsä. Jos se hyväksytään päättökokeeseen, sen har-

joittelu tietysti maksimoidaan. On vaara, että lukion kirjoittamisharjoitukset muuttuvat paljolti pikkutarkaksi puurtamiseksi. Maksaako vaivan? Useimmat arkielämän referaatit ovat suullisia, ja tämän-tyyppisiä referaattiharjoituksia on yllin kyllin niin koulussa kuin koulun ulkopuolellakin. Itse asiassa koko elämä on pitkä referaattiharjoitus.

Toivottavasti referaattia käsitteleviä tutkimuksia kansantajuistetaan ja esitellään esimerkiksi koulutuspäivillä. Koe-muotona referaatti tuntuu monen mielestä parhaiten vastaavan nimenomaan kiel-tä mittaavan kokeen vaatimuksia. Erius-koiisiakin on: kollegani, joka on opettanut kauppaopistossa ja käyttänyt referaattia kirjoitusharjoituksena runsaasti, on vah-vasti sitä mieltä, että referaatti mittaa en-nen kaikkea älykkyyttä, ei niinkään kieli-taitoa.

2. Kirjallisuusanalyysi

Kirjallisuusanalyysi on päättökokeena käytössä monessa maassa. Sen käyttöö-ottoa meilläkin puoltaa se, että nykyään noin kolmannes lukion äidinkielen opetus-ajasta omistetaan kirjallisuudelle. Ja kääntäen: kirjallisuusanalyysi päättö-keen osana vahvistaisi kirjallisuuden asemaa lukio-opetuksessa entisestään. Jos kirjallisuusanalyysi otetaan mukaan päättökokeeseen, on kirjallisuuden lohko-ja täsmennettävä, esimerkiksi luetteloi-malla kaikille lukion oppilaille yhteiset teokset, kuten niissä maissa, joissa kirjallisuus-analyysi on käytössä. Silti kirjallisuus-analyysi ei mielestäni ole joka oppilaan koe, eikä sitä liene sellaiseksi tarkoitettu-kaan. Päättökokeen pakollisuus voisi tehdä kirjallisuuden »opettamisestakin» ilotonta puurtamista. »Miten vielä voisi vähentää oppilaiden kiinnostusta kirjalli-suuteen?» kysyi vuosien takaa mieleeni jäänyt lehtiartikkelin otsikko. Päättö-keen pakollinen kirjallisuusanalyysi olisi varma tapa. Jos halutaan tarjota lisää mahdollisuuksia kirjallisuuden käsitte-lyyn myös päättökokeessa, voitaisiin yk-sinkertaisesti lisätä ylioppilasaineotsikoi-hin kirjallisuusaiheita, jolloin kirjallisuus-

desta kiinnostuneilla olisi valittavana useita otsikoita nykyisen yhden sijasta.

Eräs kollega sanoi Heinolassa, että kirja-analyysi ei hänen mielestään tuo oppilaan kirjoittamiseen mitään uutta valaistusta: b:n ainekirjoittaja kirjoittaa hänen kokemuksensa mukaan b:n analyysin. Toisin sanoen kirjoitustyyppin muuttuminen ei paranna kirjoitustaitoa. Siksi hän piti koko koemuotoa turhana. Tästäkin lienee syytä keskustella.

Ketä kehitetään?

Mielestäni nykyinen koetyyppi on melko hyvä. Monet päättökoetta kehiteltäessä ilmi tulleet ongelmat ovat ratkaistavissa suuritta muutoksitta. Vaikka koetyyppi on sama kumpanakin päivänä, otsikot tarjoavat vaihtelua. Jos äidinkielen opettajia kiusaa se, että aiheet ovat monen oppiaineen alalta, tarjottakoon runsaasti lisää otsikoita kielestä ja kirjallisuudesta. Jos yhden rivin otsikoiden sijasta halutaan tarjota virikemateriaalia, sitä tarjottakoon.

Päättökokeen uudistaminen on vakava asia. Opettaminen on vakavaa, ja opettajat suhtautuvat työhönsä vakavasti. Tätä suhtautumistapaa on viime vuosina syventänyt se mylläkkä, joka nykyistä opettajapolvea on kohdannut. Omat kokemukseni opettajana olosta ovat viiden-toista vuoden ikäisiä: koko ajan on uudistettu, vaadittu, koulutettu. Joidenkin uudistusten toteuttamispäätöksen opettajat ovat saaneet lukea uutena asiana aamun sanomalehdestä. Se tuntuu vähintäänkin loukkaavalta, koska kyseessä on ammattikunta, joka pystyisi aika pitkälle päättämään työnsä sisällöstä. Näiden vuosien aikana monet opettajat ovat tulleet enakkoluuloisiksi: monesti »uudistus», joka paperilla ja palisanteripöydän takaa on näyttänyt askeleelta eteenpäin, on käytännön koulutyössä osoittautunut kahdeksi askeleeksi taaksepäin.

Tietysti olisi hienoa kuulua innovaattoreihin. Onhan heitä koulutuspäivillä näytetyn kalvon mukaan vain häviävän pieni

osa väestöstä. Suurin osa vastustaa uudistusta ja tulee mukaan myöhemmin, osa vielä myöhemmin. Oma äidinkielen opettajani opetti aikanaan: »Kylmä ja kuuma on hyvää, mutta haalea yököttää.» Tällä hetkellä suhtaudun päättökokeen kehittämiseen vielä viileästi. Heinolassa käyty vilkas keskustelu osoitti, että minun lailani ajattelevia on jäsenistössä runsaasti. Meidän valtaamme ei voi käyttää väittämällä, että »muutoksen tarpeellisuudesta ei voine olla erimielisyyttä».

Tätä kirjoittaessani minun oli pakko jälleen kerran pohtia opettajana olemista yleensä ja äidinkielen opettajana olemista erityisesti. Mitä minulta odottavat oppilaat, heidän vanhempansa, kollegat, ylioppilastutkintolautakunta, yliopistojen professorit, erilaiset kehittämisyörymät, yhteiskunta? Millaiseen yhteiskuntaan nuoria ylipäänsä olen kouluttamassa? Kysymysten tulvasta oli tällä kertaa tavallista vaikeampaa päästä pinnalle.

Nykyinen opettajapolvi on ollut kovilla: pitkä pesuohjelma ja ylipitkä linkousvaihe. Monet opettajat ovat ajautuneet ylikuntotilaan. Maailman melskeeseen ei jaksaisi osallistua edes kohtuullisesti, varsinkaan nyt, kun alkaa olla se aika lukuvuodesta, jolloin on hukkua ylioppilaskirjoitusten papereihin. Siksi kai riviopettajat pysyvät hiljaa, vaikka päättökokeen kehittämishankkeista olisi keskusteltava tässä vaiheessa. Asia on tärkeä: virsikirja ja äidinkielen päättökoe uudistetaan keran sadassa vuodessa.

SYLVI HONKKILA